

JÄMTLÄNDSKT JORDBRUK

KUNSKAPSUNDERLAG TILL TORSTA AB:S FÖRSTUDIE
GRÖN REGIONAL FÖRNYELSE I JÄMTLANDS LÄN

Framtagen av Håkan Nilsson, Pentagon ARK KONT
2023

Medfinansieras av
Europeiska unionen

REGION
JÄMTLAND
HÄRJEDALEN

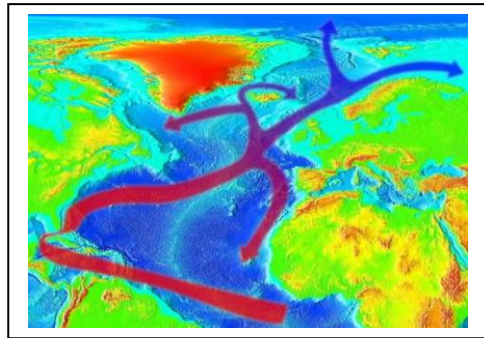

Torsta
KUNSKAPSCENTRUM FÖR DE GRÖNA NÄRINGARNA

Förutsättningar

Det borde det inte finnas jordbruk i Jämtland. Här borde knappt finnas liv över huvud taget. I andra delar av världen innebär 63:e breddgraden snö, is och permafrost. Vi pratar om Grönland, norra Kanada, Alaska och norra Sibirien. Men en liten detalj förändrar våra förutsättningar radikalt – Golfströmmen.

Golfströmmen vars norra förgrening flyttar enorma mängder värme från den mexikanska golfen till norra Västeuropa är grundförutsättningen inte bara för jämtländskt jordbruk utan för liv överhuvudtaget på dessa breddgrader. I januari månad kan det mellan orter på samma breddgrad vid norska kusten och samhällen i Kanadas inland skilja ungefär 30 grader i medeltemperatur.

Jämtlands närhet till Trondheimsfjorden och de relativt låga gränsbergen gör att Golfströmmen får speciellt stor betydelse för jämtländskt jordbruk. Lägg till detta mycket god tillgång på vatten och att den jämtländska berggrundens kambrosilura ursprung vilket skapar bördiga och kalkrika odlingsförutsättningar. Slutligen ger vårt nordliga läge en odlingsäsong med många soltimmar.

Det är de goda förutsättningarna som gjort att vi har haft jordbruk i Jämtland ända sedan yngre järnåldern. Speciellt gynnsamt är Jämtland för produktion baserad på gräs, d.v.s mjölk och köttproduktion. Klimatet i Jämtland inte är speciellt gynnsamt för spannmålsodling, konsekvensen blir att gris- och äggproduktion aldrig har varit stora hos oss.

Historia

Det är inte bara värmen som kommer från väst, även människorna. Under den senaste istiden vara hela Skandinavien täckt av is. I takt med att den smälte bort flyttade människorna med iskanten. Eftersom den norska atlantkusten befolkades tidigt (återigen beroende på Golfströmmen) finns goda skäl att anta att Jämtland befolkades från väst. Våra äldsta spår av mänsklig aktivitet är från stenåldern är i form av hällristningar som är ungefär 7000 år gamla. Från början livnärde man sig som samlare och jägare. Jordbruk blev ett sätt att jämna ut säsongvariationerna (överleva vintern). För ungefär 4000 år sedan började man odla korn i norra Sverige.

Om vi flyttar oss framåt i tiden så handlade 300- och 400-talets jordbruk fortfarande med största sannolikhet om kornodling. Spannmål var en förutsättning för att kunna baka bröd och ett viktigt komplement till jakt och fiske. Jordbruket gick in i en blomstringsperiod under medeltiden tack vare det varma klimatet, boskapsskötseln utvecklades och stora arealer odlades upp. Denna agrara välståndperiod fick ett abrupt slut i och med digerdöden. En tredjedel av länets jordbruk försvann. I många fall för att aldrig återbrukas.

Vi vet genom utgrävningar från medeltiden att man hade kor, grisar, får och getter.

Efter den varma medeltiden följde "lilla istiden" som varade fram till slutet av 1800-talet med många missväxtår och kalla vintrar.

Unikt för vår del av landet är fåboddriften. Genom att på sommaren låta djuren beta en bit från gården fick man mera vinterfoder och kunde därmed ha fler djur. När fåbodkulturen uppstod är oklart, men antagligen under 16-1700-talet.

I och med 1800-talets industrialisering förändrades Sverige. Jämtland blev dock aldrig industrialiserat på samma sätt som andra delar av Sverige. Mycket beroende på det faktum att 40% av den jämtländska marken under åren 1880-1906 köptes upp av olika skogsbolag. Jämtland förblev därmed till stor del en råvaruleverantör till kusten. 1920 var 70% av den arbetsföra befolkningen sysselsatta inom jordbruket. 1950 var fortfarande denna siffra så hög som 45%. Svenskt, och därmed jämtländskt jordbruk, har genomgått en utveckling som liknar många andra branscher. Mer produceras på kortare tid med mindre personal till ett lägre realt pris.

Jämtland är Skandinaviens motsvarighet till Elsass-Lorraine. Från att ha varit en självständig bondestat med Europas näst äldsta parlament har det i samband med olika krigsslut vandrat mellan Sverige och Norge respektive Danmark/Norge. Historiskt sett har Jämtland tillhört Norge (Danmark) under fler år än man tillhört Sverige. Kulturellt och språkligt finns starka kopplingar mellan Jämtland och Trönderlag på den norska sidan och detta beror inte enbart politisk överhet utan på en sedan århundraden utvecklad gränshandel. Jämtland har fungerat som transitland mellan Atlanten och Östersjön.

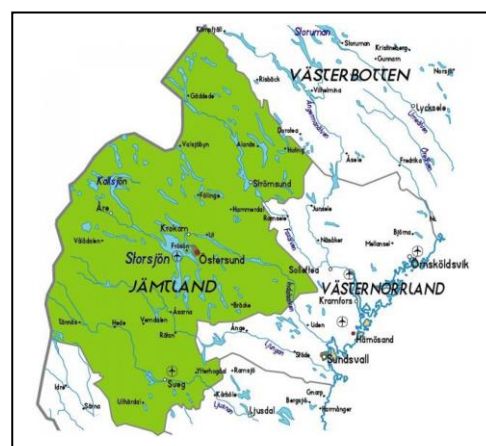
Ett nytt kapitel är på väg att skrivas i och med ett förväntat svenskt NATO-medlemskap där korridoren Trönderlag (med stark NATO-närvaro) Östersjön kommer att få stor betydelse. I Jämtland finns en stor stolthet över den egna historien. Paralleller kan dras till Katalonien eller Baskien även om den jämtländska kampen för en egen republik har en mer humanistisk och humoristisk framtoning.

Geografi och befolkning

Jämtlands län omfattar i huvudsak landskapen Jämtland och Härjedalen. Jämtlands län motsvarar 12,0% Sveriges yta, 49 443 km². Här bor 1,3% av Sveriges befolkning. Befolkningstätheten är 2,68 inv/km². Jämtland är till ytan större än Slovakien, Estland och Danmark.

Länet har 17000 sjöar som upptar 9% av ytan, 70% av landarealen täcks av skog, 28% av består av fjäll och myr. 1% är åkermark.

Jämtland skiljer sig från andra län i norra Sverige genom att i princip hela länet är befolkat. Mitt i länet ligger Storsjön och staden Östersund. I Östersunds kommun bor 40% av länets befolkning. I övriga länet bor människorna i mindre samhällen, byar eller ren landsbygd. 28% bor utanför tätort (mer än 200 innevånare).

Skogen

Jämtlands län utan skog är lika omöjligt att tänka sig som Sahara utan sand. Skogsmark täcker drygt 70 procent av länets yta. Privatägda aktiebolags äger 46% av den produktiva skogsmarksarealen. Nästan lika stor areal ägs av enskilda ägare (40 procent), följt av staten (8 procent) och statsägda aktiebolag (3 procent). Den svenska skogen och skogsindustrin är ryggraden för vårt välfärdssamhälle. Skogen har större ekonomisk betydelse än någon annan näringsgren. Så är det i Sverige, men i högre grad i Jämtland. Skogen bidrar med ca 7,5 miljarder till BRP vilket kan jämföras med besöksnäringens dryga 6 miljarder. I inget annat svenskt län har skogsbruket så stor betydelse för sysselsättningen som i Jämtland.

Den enskilt ägda skogen går ofta i arv från generation till generation. En generation sår och planterar, nästa generation skördar för att därefter plantera för att nästa generation också ska kunna skörda. Den höga andelen enskilt ägande har lett till att den jämtländska skogen har olika utseende, den har helt enkelt skötts på olika sätt. Resultatet är att vi idag har stor andel skyddsvärd skog. Ungefär 15 procent av den produktiva skogsmarken är idag formellt skyddade eller skyddade genom frivilliga avsättningar. Av Sveriges län har Jämtland den största andelen frivilligt avsatt skogsmark (ungefär 8% av den produktiva skogsmarken).

I Jämtland finns en stark koppling mellan jordbruk och skog. I princip alla jordbrukare äger också skog. Det är skogen som är företagets egen bank. Det är i skogen man hittar kapital vid större investeringar eller exempelvis för genomförande av generationsskiften. I södra Sverige har åkermark högt marknadsvärde, den kan därför belånas. I norra Sverige har skogen motsvarande funktion. Men för att skogen ska ha ett värde för den enskilde företagaren, och för banken, måste den få brukas, dvs avverkas vart hundra år.

Råvaruleverantören Jämtland

Den övervägande delen av den jämtländska skogsråvaran förädlas utanför länet. Jämtland är inte bara en råvaruleverantör för trävaruindustrin, detsamma gäller på energisidan. Jämtland står för ungefär 19% av svensk vattenkraft och 11% av landets vindkraftsproduktion. Totalt står Jämtland för 10% av Sveriges elproduktion oavsett produktionssätt. Jämtland producerar ungefär 128000 kWh per innevånare, i särklass mest i Sverige. Vart 10:e eluttag i Sverige får sin el från Jämtland.

Jämtländsk jordbruk

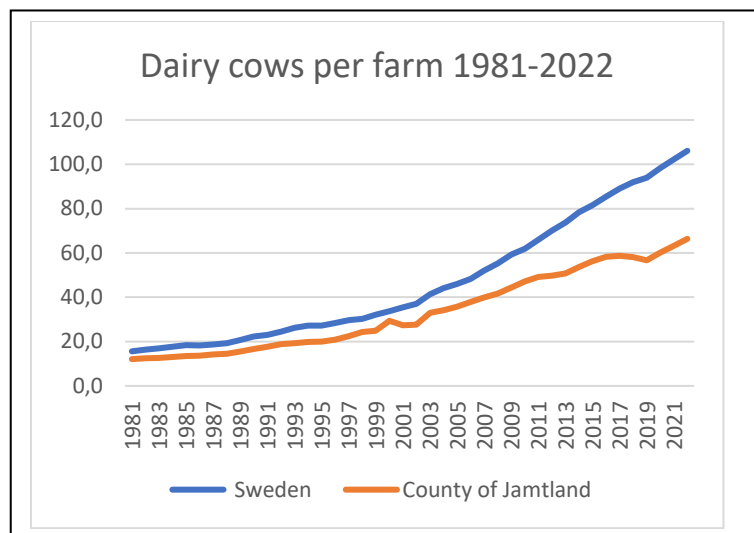
Dagens jämtländska jordbruk kan ha många ansikten. Samtidigt som länet har ett 20-tal fäbodrar i bruk är vi det mjölkningsrobottätaste länet i landet. I Jämtland finns 9 st biogasanläggningar på gårdsnivå (var 10:e mjölkgård har biogasanläggning). Vi har också störst andel mark som brukas ekologiskt (35% 2022). I vissa delar av länet brukas inte marken överhuvudtaget, i andra delar råder stor konkurrens om varje åkerteg.

Gemensamt för Jämtlands bönder är att man producerar det man har förutsättningar för. Viss odling av fodersäd sker runt Storsjön och i östra Jämtland, i övrigt bygger produktionen på gynnsamma förutsättningarna för vallodling, dvs kött- och mjölkproduktion.

I början av 1950-talet brukades ungefär 70000 ha i Jämtland. Idag ligger motsvarande siffra på ungefär 39 000 ha åkermark, varav ca 10 000 ha brukas extensivt. Till detta kommer drygt

13 000 ha betesmark. På 1930-talet fanns det i länet 53 000 mjölkkor. 2011 hade vi 8262 mjölkkor fördelat på 168 lantbrukare som producerade ungefär 64 miljoner kg. Idag har antalet mjölkkor minskat till 6438 och antalet mjölkbönder till 97 som tillsammans producerar ungefär 56 miljoner kilo mjölk/år (2022). Nästan lika mycket som 11 000 bönder med 45 000 kor producerade 1954.

Som framgår av siffrorna pågår en ständig strukturförändring. Mjölkproducenterna söker lönsamhet genom att skala upp verksamheten. Ett sätt att överleva ekonomiskt. Jämför vi med övriga landet särskiljer sig Jämtland statistiskt. Diagrammet visar besättningsstorlek i Jämtland jämfört med övriga landet över tid. Vi kan konstatera att Jämtland ganska väl följer utvecklingen i övriga Sverige fram till 2003, därefter divergerar kurvorna allt mer. Förklaringen ligger antagligen i naturliga geografiska förutsättningar. Jämtlands åkermark är koncentrerad runt en stor sjö och i älvdalar. Det är svårt att utöka foderareal utan att transportkostnaderna blir för höga. Det verkar som vi närmar oss vägs ände när det gäller strukturrationalisering.

Totalt finns det ungefär 30 000 nötkreatur i länet, i detta ingår förutom rekrytering till mjölkbesättningar djur avsedda för köttproduktion. Utöver detta finns ungefär 8000 får. Antalet grisar och höns är som tidigare nämnts marginella.

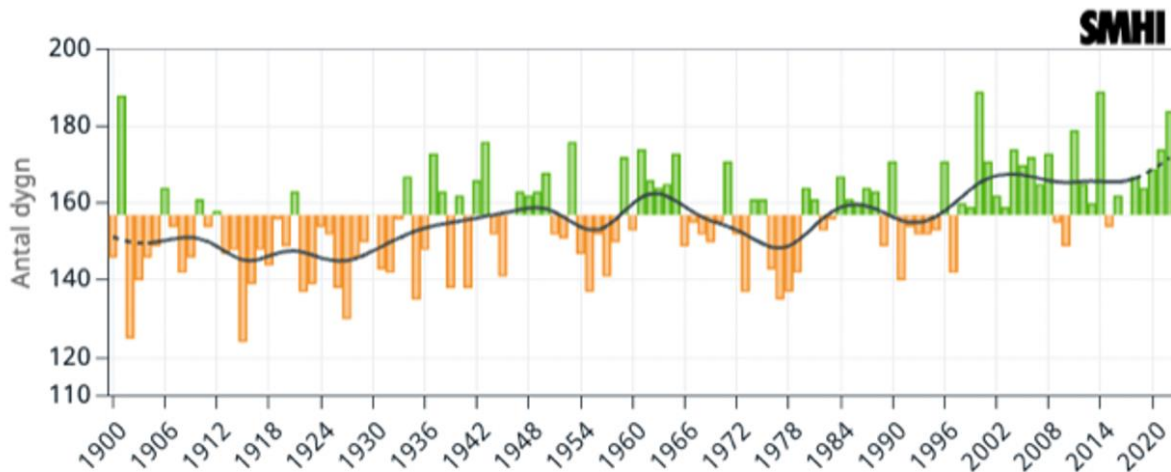
Att antalet jordbrukare blir färre skapar både direkta och indirekta problem. Det finns lantbrukare som idag brukar 10-15 byar. En viss täthet är en förutsättning för att lantbrukets egen infrastruktur skall fungera, mjölkhämtning, veterinär, maskinservice, rådgivningstjänster etc är beroende av en kritisk massa. När det blir för glest slutar det att fungera. Indirekt har jordbruket betydelse för boende på landsbygden. För många är förmånen att få bo i gränslandet mellan skog och odlingslandskap en viktig del av det man kallar livskvalitet.

Ett förändrat klimat

Klimatförändringarna är ur ett jämtländskt odlingsperspektiv inte bara av ondo. Jämfört med 1970-talet har vi fått två veckor längre växtodlingssäsong och enligt prognoser från SMHI kommer vi att få ytterligare 50 vegetationsdagar fram till 2070. Detta öppnar upp för odling av helt nya grödor och möjlighet för en ökad produktion av vegetabilier, men kanske framförallt proteingrödor. Detta skulle göra oss mindre beroende av import av exempelvis soja.. Tydligaste exemplet på ny gröda som resultat av förändrat klimat är odling av höstvetete som blivit allt vanligare de senaste åren. Med förändrat klimat följer dock större risk för

angrepp i form av skadedjur och olika sjukdomar. Idag är Jämtland stort sett helt befriade från denna problematik. Jämtlands låga andel av skadeangrepp tillsammans med hög andel animalieproduktion (naturgödsel) är antagligen förklaringen till den höga andelen ekologisk produktion i länet.

Förändring av vegetationsdagar över tid södra Norrland

Samer, rennäring

12 samebyar är verksamma inom Jämtlands län. Officiellt har man cirka 47000 renar. Renarna rör sig fritt över stora områden. Renhjordarna flyttar efter årstiderna. Vintertid befinner man sig enda nere vid Östersjökusten för att inför kalvningstiden röra sig mot fjälltrakterna. I princip är hela Jämtlands län renbetesland. Det årliga värdet av i länet slaktat renkött ligger mellan 15 och 20 miljoner. Historiskt har lantbruket och rennäringen i Jämtland haft en väl fungerande samexistens. Hur det kommer att se ut i framtiden beror mycket på de slutgiltiga tolkningarna av urbefolkningars rätt till företagande på annans mark.

Eldrimner, nationellt resurscentrum för mathantverk

Eldrimner är beläget i Ås utanför Östersund och har uppdrag att bedriva ett nationellt resurscentrum för mathantverk. Eldrimners har uppdrag att utveckla och bevara kunskapen om mathantverk. Man bedriver kompetensutveckling genom kurser och utbildningar genom stöd och inspiration till mathantverkare i hela Sverige och i Norden.

Mathantverk är en profilfråga för Jämtland. Länet är kanske mest känt för sina fantastiska ostar. Östersund tilldelades 2010 UNESCOs utmärkelse *Creative City of Gastronomy* och ingår sedan dess som enda svenska stad i detta världsomspännande nätverk. Eldrimner har en viktig del i denna utmärkelse.

Stödsystem

Jämtländska jordbrukare är som de flesta kollegor i Europa beroende av stödsystem. Förutom det generella gårdstödet är det tre viktigaste stöden kompensationsstödet, nationella stödet och olika former av investeringsstöd.

Nationella stödet är finansierat med pengar från svensk budget och har fördelen att det kan produktionskopplas, dvs ges till faktiskt producerad vara. I samband med Sveriges EU-inträde

förhandlade man fram ett stödtak på 318 milj skr, detta har senare indexreglerats upp till 423 miljoner. Man kan då jämföra med Finland som samtidigt förhandlade fram ett tak på 3,2 miljarder. Kompensationsstödet är delfinansierat med svenska pengar är tänkt att kompensera för brukningsnackdelar i jämförelse ett kontrollområde i sydligaste Sverige. Teoretiskt kompenseras norra Sverige till 70% för produktionsnackdelar jämfört med kontrollområde. I praktiken innebär det att en bonde i Jämtland måste vara 30% bättre än en bonde i Skåne för att nå samma lönsamhet. Sverige har använt sig av kriteriet "bergsjordbruk". Stödet får inte produktionskopplas (beroende på WTO). I praktiken överförs produktionsnackdelen hos exempelvis kon till brukad areal, vilket ger sämre träffsäkerhet.

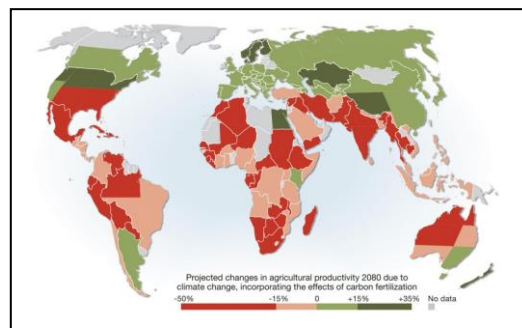
Investeringsstöd vid exempelvis nybyggnad av ladugårdar har väldigt stor betydelse. Detta hänger samman med den osäkerhet som banker känner inför värdering av jordbruksföretag i norra Sverige. Åkermarken betraktas i stort sett som värdelös och det råder stor osäkerhet kring värdering av skog med tanke på kommande politiska beslut, inte minst hur Nature Restoration Law kommer att landa.

Inför den nuvarande programperiod gjordes justeringar inom CAP som innebar att pengar flyttades från gårdsstödet till ettåriga miljöersättningar. De "eco-schemes" som Sverige skapade är endast sökbara i nitratkänsliga områden, dvs stora delar av södra Sverige. Detta innebär att pengar flyttas från norra till södra Sverige. Positivt är att vi därmed kan anse fastslaget att jordbruket i norra Sverige inte har negativ miljöpåverkan.

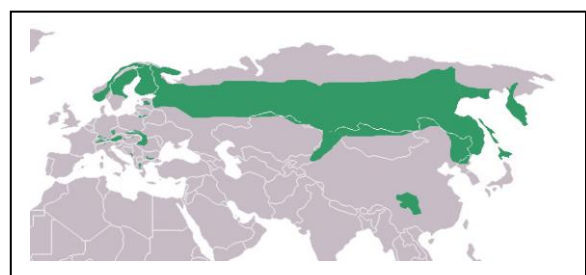
Jämtlands förhållande till omvärlden

Medlemskapet i EU har för Jämtland inneburit både för- och nackdelar. Det blir dock ofta väldigt tydligt att länet inte passar in i EU-mallen. Samtidigt som länet ur befolkningssynpunkt är marginellt (och därmed även när det gäller röster och politiska mandat) förväntas vi lösa många av unionens problem. Och på sätt som inte är anpassade efter våra förutsättningar. Några exempel:

- Som ett resultat av klimatförändringar och oro i världen behöver Sverige ta ett större ansvar för ökad livsmedelsproduktion. Det måste då ske där det finns förutsättningar. Mark och vatten. Ett uppdrag som vi gärna åtar oss. Till att börja med kan vi fördubbla vår åkerareal genom återställa de 30-35.000 ha som tagits ur bruk sedan 1950-talet. Men går nyodling/återodling att det förena med EU:s Avskogningsdirektiv?

- Det boreala skogsbältet ett enda stort ekosystem och sträcker sig över hela norra halvklotet. Den skandinaviska halvön utgör den en naturlig avslutning mot Atlanten. Skogslänen i norra Sverige utgör den sista utposten mot mer tempererade områden. Det är därför inte konstigt att många arter som är vanliga i till exempel i Sibirien är ovanliga hos oss. Vi befinner oss helt enkelt i utkanten av deras utbredningsområde. Ett exempel är den tretåiga hackspetten. Bilden visar dess utbredningsområde. Med hänvisning till Art- och habitatdirektivet förbjuds nu jämtländska skogsägare att avverka sin skog på grund av att en hos oss fullt normalt ovanlig fågel väljer att häcka här.

Är detta rimligt?

- Vi blir allt mer teknikberoende i en värld där datorer och AI ingår i vardagen. En förutsättning är sällsynta jordartsmetaller, REE – rare earth elements. EU:s strävan efter att bli mindre beroende av Kina och Ryssland leder till ett stort intresse för förekomster inte minst i Jämtland. Utländska företag gör inmutningar som skapar oro och verkar hämmande på investeringsviljan inte minst inom den gröna sektorn. Vår kanske viktigaste tillgång, det rikligt förekommande och rena grundvattnet är hotat.
- På vattensidan förväntas vi enlighet med Vattendirektivet ”återställa” vattendrag genom att riva mindre dammar, som ofta funnits i flera hundra år. Motivet är att ta bort vandringshinder för fisk, men samtidigt minskar vi möjligheterna att reglera vid stora vattenflöden. Mindre dammar är ofta kopplade till småskalig elproduktion som gör oss lokalt mindre sårbara vid en allvarlig kris. Utrivningarna är förknippade med stora kostnader samtidigt som vi blir mindre resilienta.

Vi skall kompensera för skövade regnskogar, bidra med sällsynta jordartsmetaller, ersätta betong i byggande, leverera fossilfri energi, och samtidigt vara ett exotiskt utflyktsmål med orörd natur och pittoreska inslag av urbefolkning. Man kan lätt få intrycket att vi skall göra allt utom det vi har bäst förutsättningar för; producera mat och sköta vår skog. Ekvationen går inte ihop.

Jämtland har grundläggande förutsättningar för att utveckla vår produktion från jord och skog. Vi har jorden, vi har vattnet och vi har klimatet. Vi behöver verktyg och hjälpmedel för att öka vår produktion, inte bromsas av för oss dåligt anpassade direktiv och föreskrifter.

One size doesn't fit all.